

“DİVAN-I HİKMET”İN İSTANBULDAKI BİR NÜSHASI HAKKINDA

Nadirhan HASAN*

Özet

Hoca Ahmet Yesevi hikmetlerinin yer aldığı “Divan-ı Hikmet”in çeşitli yazma ve matbu nüshaları, dünyanın birçok kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu makalemizde, henüz bilim dünyasına tanıtılmamış olan, İstanbul Atatürk kitaplığında bulunan “Divan-ı Hikmet” nüshasıyla ilgili bazı düşüncelerimizi paylaşacağız. “Divan-ı Hikmet”in bulunan bu yeni nüshası, Yesevilik araştırmalarında yeni ufuklar açacağını ümit ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, yeni nüsha.

ABOUT A NEW COPY OF DIVAN-I HIKMAT IN ISTANBUL

Abstract

Different manuscripts and lithographic list of «Divan-i Hikmat», in which are the holy sayings of Hodja Ahmad Yassavi, exists in many libraries in the world. In this article we will share some of our views about this not yet studied copy, which is kept in Istanbul. We hope that this new found copy of «Divan-i Hikmat» will open up new horizons in Yassavi studies.

Key Words: Hoca Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, new copy.

GİRİŞ

“Divan-ı Hikmet”, Türk dünyasında çok okunan muteber eserlerden biridir. Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi ve muakkiplerinin hikmetlerinden oluşan bu eserin çeşitli yazma ve matbu nüshalarına, dünyanın farklı yerlerindeki çeşitli kitaplıklar ve özel kütüphanelerde rastlamak mümkündür.

Bilindiği üzere Türkiye’de de “Divan-ı Hikmet”in birçok yazma ve matbu nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk kitaplığında bulunan bir “Divan-ı Hikmet” nüshasıdır¹. “*Hikmet-i Hoca Ahmet Yesevi*” diye başlayan bu yazma nüsha, h. 1305 (m. 1887) yılında istinsah edilmiş olup, tamamı 168 varaktır. Hikmetler iki sütunda, on satıra yerleştirilmiş olup, metin siyahla renklendirilmiş; her bir hikmetin başında yer alan “hikmet” yazısı da kırmızı renkle gösterilmiştir. Her sayfanın ayakları var, yazısı ince nestalıktır. Yazma iyi korunmuş, baş ve son kısmı tamdır.

Bu yazma, diğer nüshalardan birkaç özelliğiyle ayrılmıştır. Burada dikkatimizi çeken husus şu olmuştur: Yazmanın 144b varağındaki “temmet” (kitap bitti) yazısına kadar sadece Ahmet Yesevi hikmetlerine yer verilmiş; “temmet”ten sonra özellikle Yesevi muakkiplerine ait dörtlükler konmuştur. Buna göre, yazmanın iki bölümden oluştuğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte, nüshadaki hikmetler rediflere göre sırayla yerleştirilmiştir. Örneğin, “*mana*”, “*bolğay*”, “*bolmas*”, “*ermiş*”, “*yok*”, “*... mümkün*” gibi redifli hikmetler sırayla gelmektedir.

Yazmanın bir başka özelliği, diğer nüshalara göre daha çok hikmeti bir arada bulundurmasıdır. Bununla birlikte, onların çoğunu Ahmet Yesevi hikmetleri teşkil etmektedir. Ahmet Yesevi mahlasıyla yazılan hikmetlerde “Kul Hoca Ahmed”, “Kul Ahmed”, “Hoca Ahmed”, “Miskin Ahmet Yesevi”, “Miskin Hoca Ahmed”, “Ahmed”, “Ahmed Miskin”, “Yesevi Ahmed”, “Yesevi” gibi mahlaslar kullanılmıştır. Nüshada yer

* Öğr. Gör. Dr., Fatih Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehceleri ve Edebiyatları Bölümü, nkhasanov@fatih.edu.tr

¹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No: K-598.

alan 193 hikmetin 174'ü Ahmet Yesevi'ye, geri kalanları ise Şems Özgendi, Halis, Nimetullah, Hâkim Ata Kul Süleyman, Kul Şeref, Zengi Kul, Bahauddin, Yusuf Beyzavi, Sâyil, Kul Garip gibi Yesevi muakkiplerine aittir.

Bilindiği üzere, mevcut “Divan-ı Hikmet” yazmaları esasen hikmetlerle başlamaktadır. Ama son yüzyıllarda (19–20 yy.) yayımlanan bazı matbu nüshalarda, mukaddimeye “Fakr-nâme” risalesi ilave edilmiştir. Çalıştığımız bu nüshanın başında ise Ahmet Yesevi'nin hayatına ve hikmetlerine dair önemli bilgiler içeren, mensur bir mukaddime vardır. Bu mukaddime, Ahmet Yesevi hikmetlerinin esasları, Kuran ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayandığı belirtilmekte; tarikat büyüklerinin ve arif zatların, sohbet ve nasihatleriyle zenginleştirilmiş olan bu hikmetlerin, halk üzerinde çok etkili olduğu beyan edilmektedir. Yine mukaddime musannifinin yazdığına göre, herkes Yesevi hikmetlerini ihlâsla sabah akşam okuyup; zihninde tutar ve yanında taşır, sevabını da Ahmet Yesevi'nin mübarek ruhuna ithaf edip, ondan istimdatla Hak'tan muradını dilerse, elbette maksadı gerçekleşecektir. Çünkü Ahmet Yesevi, hikmetlerinde bundan söz etmiştir. Bundan sonra da “Münacat eyledi Miskin Hoca Ahmed” mısrasıyla başlayan, uzun münacat takdim edilmektedir.

Bir başka konuya değinecek olursak; Ahmet Yesevi'nin altmış üç yaşında yeraltındaki çilehaneye girdikten sonraki hayatıyla ilgili bilgi, Mevlana Safiyüddin Koylakı ve Ahmed bin Mahmud Hazini'nin eserlerinde yer almaktadır². Ancak bunların dışındaki kaynaklarda, bu konuyla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Söz konusu mukaddime ise, Ahmet Yesevi'nin çilehaneye indikten sonra yine altmış üç yıl yaşadığı; taliplerin seyr-i sülûku ile meşgul olduğu belirtilmektedir.

Mukaddime, ayrıca Yesevi muakkiplerinden Hoca Nimetullah³ tarafından beyan edilen, Ahmet Yesevi'nin vefatıyla ilgili bir menkıbe nakledilir. Bu rivayetin manzum şekli ise hikmetlerin sonunda yer almaktadır⁴. Orada nakledildiğine göre; Ahmet Yesevi Hazretleri bir gün sabah namazından sonra dostlarına: “İmdi menga hayat eyyâmidin âhiri fursatdur. Sizler musibatim için nevhâ ve zârî kılmanglar!” dediler. Bundan sonra Abdulhalik'a⁵: “Siz yuvung!”, Sufi (Muhammed) Danişmend'e⁶ ise: “Siz suv kuyung!”, diye hitap eder⁷. Sonra Ahmet Yesevi, zikirle meşgul olurken, geri kalan ashaba; bir küp getirmeyi, ona su doldurmayı, sonra da küpü kırmayı emretti. Ashab, hocanın dediklerini aynen yaptılar; küpe su doldurduktan sonra onu kırdılar. Birden gördüler ki küp içindeki su, şişe gibi olmuş. Onlar bu şişeye bakarken Ahmet Yesevi'nin temiz ruhu gökyüzü cennetine pervaz eder (7 b).

Bununla birlikte, mukaddime muhlis ve muhipler, Sultan'ul-Arifin'in Türkistan'daki mübarek türbesine gidip; tozlarını gözlerine sürme gibi sürdürdükleri, samimiyet ve muhabbetle ifade edilmiştir.

Nüshanın bir başka özelliği daha var. O da nüshayı istinsah eden kâtibin, kültür ve bilgi düzeyinin diğer müstensihlerinkinden farklı olmasıdır. Kanaatimize göre, bu nüsha özel bir istek üzerine istinsah edilmiştir.

² Koylakı ve Hazini eserleri için bkz: Mevlana Safiyüddin, **Neseb-nâme Tercümesi**, (Haz. Kemal Eraslan), İstanbul 1996; Seyfeddin Seyfullah, Nadirhan Hasan, “**Hazini'nin “Cami el-mürşidin” Eseri Hakkında**”, *Tasavvuf*, C. 12, Aralık 2004, s. 159–166.

³ “Divan-ı Hikmet” nüshalarında, özellikle mezkûr nüshada da Nimetullah'ın bir kaç hikmeti bulunmaktadır.

⁴ Bu rivayetin manzum varyantı yazmanın 163b varlığında Nimetullah mahlası kullanılan “Barmukin Şeriatlıg Hilvathane” diye başlayan hikmette yer almıştır.

⁵ Demek ki Ahmet Yesevi'nin “Abdulhâlik” isimli bir müridi de varmış. Şimdilik onunla ilgili bilgi mevcut değildir.

⁶ Sufi Muhammed Danişmend hakkında bkz: Necdet Tosun, “**Yesevilğin İlk Dönemine Ait Bir Risâle: Mir'atu'l-kulub**”, *İLAM Araştırma Dergisi*, S. 2. 1997, s. 41-85; “Mirat ul-kulub” ve onun müellifi hakkında bkz. Hoca Ahmet Yesevi. “**Divan-ı Hikmet**” (Yeni Bulunan Hikmetler), (Haz. N.Hasan) Taşkent 2004. s. 140-146.

⁷ Çagatayca'daki bu metnin Türkiye Türkçesindeki açıklaması şöyledir: “...Ahmet Yesevi: “Ben şu anda hayatımın son günlerini yaşıyorum. Sizler benim ölümünden dolayı gürültü yaparak ağlamayın” dedi. Sonra Abdulhalik'a: “Siz benim cesedimi yıkayın”, Sufi Muhammed Danişmend'e ise: “Siz de su dökün” dedi”.

Mensur mukaddime, kâtibin notları ve nüshada daha çok Ahmet Yesevi hikmetlerine yer verilmesi bu kanaatimizi destekliyor.

Hemen hemen tüm “Divan-ı Hikmet” nüshalarında, “Münacat eyledi Miskin Hoca Ahmed” mısrasıyla başlayan, Ahmet Yesevi münacatı yer almıştır. Bu nüshalarda münacatların sayısı birbirinden farklıdır. En azı 62 beyittir, en çok olanı ise 91 beyti geçmez. İstanbul nüshasında ise münacat 111 beyitten oluşmaktadır. Ahmet Yesevi münacatının diğer nüshalara nazaran hacimli olması da bu nüshanın değerini ortaya koyan özelliklerden biridir.

Bilindiği üzere, Ahmet Yesevi’den sonra onun hikmet geleneği, birçok muakkibi tarafından devam ettirilmiştir. Onlar arasından Hakîm Ata Kul Süleyman, birçok telifiyle dinî-tasavvufî edebiyatımızda ayrı bir yere sahiptir⁸. İstanbul nüshasında “Nefsim eytür bu beş kunlik tiriklikda” diye başlayan hikmette, Ahmet Yesevi mahlası kullanılmıştır. Ancak bu hikmet “Bakırgan Kitabı”nda “Kul Süleyman”a nisbet edilmiştir⁹. Bununla birlikte, metni tam sayılan Kazan (1886) baskısında Ahmed Yesevî’ye ait gösterilen “Bizdin durud-i bisyar ya Mustafa Muhammed” na’tı bu nüshada “Şems” mahlasıyla yer almaktadır. Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu da gösteriyor ki, “Divan-ı Hikmet” nüshalarında aynı zamanda hem Ahmet Yesevi’ye, hem de muakkiplerine ait aynı hikmetler mevcuttur. Bu yüzden onları mukayese yöntemiyle tetkik ederek; onların müelliflerini tespit etmek gerekir.

İstanbul nüshasının bir başka özelliği ise, onda henüz yayımlanmamış olan bazı hikmetlerin de bulunmasıdır¹⁰. Şimdiye kadar yayımlanmayan bir hikmeti (düzeltmelerle) makalenin sonuna eklemeyi uygun bulduk.

Kısacası, “Divan-ı Hikmet”in hem Türkiye’deki hem Özbekistan’daki hem de yurt dışındaki tüm nüshaları karşılaştırmalı olarak incelenmelidir.

İstanbul Atatürk Kitaplığındaki nüshada yer alan bazı yeni hikmetlerden örnekler:

Karanğuluk şahrıstandin tağlar aşub,
Bu dünyaya diydar üçün keldim, dostlar.
Muhabbatning deryasidek kaynab taşib,
Bu dünyaya diydar üçün keldim, dostlar.

Şeriat(ning) şarabidin toya içib,
Tarikatda tayran kilib özdin keçib,
Hakikatda Hu Hu teyü özdin otib,
Bu dünyaya diydar üçün keldim, dostlar.

Dünya üçün bu dünyaya kelganim yok,
Ukbâ üçün tarikatga kirganim yok,
Hakdin özge sevdalarni bilganim yok,
Bu dünyaya diydar üçün keldim, dostlar.

Şeriatning ahkamiga amel kilib,
Tarikatning terki üçün cedel kilib,
Hakikatda olmaklikni vacib bilib,
Bu dünyaya diydar üçün keldim, dostlar.

Karanlık ülkesinden dağlar aşarak,
Bu dünyaya didâr için geldim dostlar.
Sevginin nehri gibi kaynayıp taşarak,
Bu dünyaya didâr için geldim dostlar.

Şeriatın şarabından doya doya içip,
Tarikatta uçup kendinden geçip,
Hakikatta Hu diye kendimden sıyrılıp,
Bu dünyaya didâr için geldim dostlar.

Dünya için bu dünyaya gelmedim,
Ukba için tarikata girmedim.
Haktan başka sevda bilmedim,
Bu dünyaya didâr için geldim dostlar.

Şeriatın ahkamına uyararak,
Tarikatın terki için kavga ederek.
Hakikatta ölmeyi vacip bilerek,
Bu dünyaya didâr için geldim dostlar.

⁸ Hakim Ata Süleyman Bakırgan hakkında bkz. Münevver Tekcan, **Hakîm Ata Kitabı**, İstanbul 2007; Abdurrahman Güzel, **Süleyman Hakim Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, 2008.

⁹ Süleyman Bakırganî, **Bakırgan Kitabı**. (Haz. İbrahim Hakkul, Seyfeddin Refiüddin), Taşkent 1991, s. 26-27.

¹⁰ Bunlardan bazıları tarafımızdan yayımlanmıştır (bkz. Hoca Ahmet Yesevi, **“Divan-ı Hikmet” (Yeni Bulunan Hikmetler)**. (Haz. N.Hasan) Taşkent 2004.

Mücahede makamıda can kiynaban,
Muhabbatning meydanıda baş oynaban,
Gariblikda zehir-zakkum kob çaynaban,
Bu dünyaya diydar üçün keldim, dostlar.

Hak Teala rozi kılsa cemalini,
Kulluğ içre körüb Hakni kemalini,
Haram koyub alıb hakni helalini,
Bu dünyaya diydar üçün keldim, dostlar.

İşk sevdası başka tuşti hayran boldum,
Bu sevdadin kuymay-yanmay biryar boldum,
Biryar bolub Hak aldıda sultan boldum,
Bu dünyaya diydar üçün keldim, dostlar.

Ottuz üç ming şeriatda seyran bolub,
Ottuz üç ming tarikatda teyran bolub,
Ottuz üç ming hakikatda hayran bolub,
Bu dünyaya diydar üçün keldim, dostlar.

Muhabbatning deryasidin çomub kirib,
Bihud bolub ul deryadin güher terib,
Muradınca aşıklarğa andın berib,
Bu dünyaya diydar üçün keldim, dostlar.

Muhabbatning derdi tegdi, eda boldum,
Deva izlab eşiklarda geda boldum,
Geda bolub fena içra fena boldum,
Bu dünyaya diydar üçün keldim, dostlar.

Kul Hoca Ahmad kul boluban giryan boldum,
İkki alem metaidin üryan boldum,
Kulluğ içra kulluk kılıb sultan boldum,
Bu dünyaya diydar üçün keldim, dostlar.

Mücahede makamında canıma kıyarak,
Sevginin meydanında baş oynatarak,
Gariplikte çok zehir zakkum çiğneyerek,
Bu dünyaya didâr için geldim dostlar.

Hak teala cemalini görmeyi nasib ederse,
Hakka hizmet sonucunda onun kemalini görüp,
Haramı bırakıp hakkı ve helali alarak,
Bu dünyaya didâr için geldim dostlar.

Aşk sevdası başa düştü hayran oldum,
Bu tutku yüzünden yanmadan kebab oldum.
Kebab olup Hak nezdinde sultan oldum,
Bu dünyaya didâr için geldim dostlar.

Şeriatın otuz üç bin makamında seyr ederek,
Tarikatın otuz üç bin makamında uçarak.
Hakikatın otuz üç bin makamında hayran olup,
Bu dünyaya didâr için geldim dostlar.

Sevgi nehrine yüzerek daldım,
Kendimden geçip, o nehirden inci topladım.
Muradınca aşıklara onlardan verdim,
Bu dünyaya didâr için geldim dostlar.

Aşk derdi dokundu, öldüm, bittim,
İlaç arayıp kapılarda dilencilik ettim.
Dilenci olup yokluk içre fani oldum,
Bu dünyaya didâr için geldim dostlar.

Kul Hoca Ahmed kul olup çok ağladım,
İki âlem metandan kurtularak çıplak oldum,
Kulluk içre hizmet ederek sultan oldum,
Bu dünyaya didâr için geldim dostlar.

KAYNAKÇA

- Güzel, Abdurrahman, **Süleyman Hakim Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme**, Ankara 2008.
- Hikmet-i Hoca Ahmet Yesevi, **İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı**, No: K-598.
- Hoca Ahmet Yesevi, **Divan-ı Hikmet (Yeni Bulunan Hikmetler)**, (Haz. N. Hasan) Taşkent 2004.
- Mevlana Safiyuddin, **Neseb-nâme Tercümesi**, (Haz. Kemal Eraslan), İstanbul 1996.
- Seyfeddin Seyfullah, Nadirhan Hasan, **Hazini'nin "Cami el-mürşidin" Eseri Hakkında**, *Tasavvuf*, C. 12, Aralık 2004, s. 159-166.
- Süleyman Bakırganî, **Bakırgan Kitabı**, (Haz. İbrahim Hakkul, Seyfeddin Refiüddin), Taşkent 1991.
- Tekcan, Münevver, **Hakim Ata Kitabı**, İstanbul 2007.
- Tosun, Necdet, **"Yeseviliğin İlk Dönemine Ait Bir Risâle: Mir'atu'l-kulub"**, İLAM Araştırma Dergisi, S. 2. 1997, s. 41-85.